

Představy o roli sociální politiky v Československé sociálně demokratické straně dělnické mezi světovými válkami: Polemika mezi Evženem Šternem a Jiřím Pleskotem

Martin Polášek

Abstract: The article deals with the idea of social policy in the interwar Czechoslovak Social Democratic Party on the example of two significant personalities (Evžen Štern, Jiří Pleskot). The author relies on the less well-known assumption of power-resources approach that the welfare state as an extension of social policy represents for social democrats a first step towards the socialism. The basic question of the study is whether social democrats really did understand social policy as an instrument or part of transition from capitalism to socialism in this period. The author concludes that such idea was present in the Czechoslovak Social Democratic Party, but not all intraparty streams shared it and it was not expressed in the official programmatic documents.

Keywords: Social Democratic Party; Czechoslovakia 1918–1938; social policy; welfare state; Evžen Štern; Jiří Pleskot; power-resources approach

Úvod

V čase dnešních vášnivých politických debat o podobu, či dokonce existenci sociálního státu pokládám za vhodné obrátit pozornost k ideovým kořenům tohoto modelu. Přesněji k roli, kterou v něm měly sociálně demokratické strany a konkrétně roli, kterou v něm hypoteticky mohla mít Československá sociálně demokratická strana dělnická (ČSDSD) v období meziválečném. Shle-

dávám toto téma relevantním i aktuálním jak z hlediska fungování sociálního státu, tak z hlediska ambicí socialistických stran.

Existuje mnoho teorií, které vysvětlují vznik a vývoj sociálního státu. Jednou z nejvlivnějších – ať už v podobě odborné, nebo populární – je tzv. *power resources approach* (PRA). PRA není vlastně teorií v úzkém slova smyslu. Jde spíše o přístup, který sestává z několika základních prvků, v jejichž operacionalizaci a modifikaci se autoři liší. Jeho klasickou verzi můžeme vidět v pracích Waltera Korpiho,¹ Gosty Espinga-Andersena² a Johna Stephense.³ V domácím historickém prostředí je PRA znám především v podobě klasického historického narativu, který mu dal Peter Baldwin.⁴ PRA patří mezi přístupy, které tvrdí – narozdíl od industrializačních a funkcionálních přístupů, jež vidí vývoj sociálního státu jako přirozený důsledek vývoje moderní industriální společnosti –, že ve vývoji sociálního státu hraje klíčovou roli politika („politics matter“). Zrod a podoba sociálního státu jsou chápány jako výsledek zájmového konfliktu mezi třídami (prací a kapitálem), které disponují různými typy mocenských zdrojů a jejichž konflikt se odehrává jednak v oblasti trhu, jednak v oblasti politických institucí liberálně demokratického státu. Zatímco v oblasti trhu dominuje kapitál, v oblasti institucionalizovaného prostředkování zájmů (stranická soutěž a podíl na vládě, korporativismus) může práce skrze mobilizaci mas vliv kapitálu vyvažovat a převažovat. Zrod a podoba sociálního státu je – nikoli výhradně, ale především – funkcí síly pracující třídy, resp. moci organizované reprezentace jejích zájmů, tedy levicových politických stran a odborů.

Nebudu zde tento přístup rozebírat dopodrobna, protože mi vlastně nejde o jeho aplikaci, nýbrž o úvahu inspirovanou dvěma jeho předpoklady. Předpoklady, s nimiž PRA nestojí a nepadá, přesto však předpoklady, které všichni její klasici sdílejí. Tím prvním je, že oním politickým hybatelem vývoje sociálního státu, organizovaným reprezentantem pracující třídy je především sociálně demokratická strana. Druhým předpokladem je, že sociální stát jako rozšíření

- 1 WALTER KORPI, *The Working Class in Welfare Capitalism: Work, Union and Politics in Sweden*, London 1978; TÝŽ, *The Democratic Class Struggle*, London 1983.
- 2 GOSTA ESPING-ANDERSEN, *Politics against Markets. The Social Democratic Road to Power*, Princeton 1985; TÝŽ, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge 1990.
- 3 JOHN D. STEPHENS, *The Transition from Capitalism to Socialism*, Urbana 1979.
- 4 PETER BALDWIN, *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State 1875–1975*, Cambridge 1990.

sociální politiky je určitou fází socialistické reformní cesty za konečným cílem, cesty strukturální změny a právě jako takový našel v sociálně demokratické straně podporu. Ostatně i samotný PRA je proto některými přehledovými pracemi označován za sociálně demokratickou perspektivu.⁵ Tento pohled paradoxně sdílí i pravicová kritika, která se rovněž domnívá, že sociální stát je cestou k socialismu.⁶ Sdíleli ovšem sami sociální demokraté představu, že sociální politika je cestou strukturální změny a podporovali ji právě jako takovou? Nebo abych to formuloval do základní výzkumné otázky, sdíleli tuto představu čeští sociální demokraté v meziválečném období? (Tedy v jednom z mála delších časových období, v němž měli podíl nebo možnost podílu na vládní moci, a tudíž si takovou otázku vůbec měli možnost klást.) Zdůrazňuji přitom, že explanační sílu PRA by nijak nepodvázalo ani zjištění, že tomu tak nebylo nebo že tomu tak nebylo zcela. Co mi však z hlediska PRA nepřijde tak podstatné jako politologovi, shledávám zajímavým jako historik.

Z daného období jsem vybral dvě osobnosti, které při studiu zvoleného tématu nelze přehlédnout: Evžena Šterna a Jiřího Pleskota. Oba byli akademiky a zároveň členy ČSDSD, patřili tedy ke specifické menšině intelektuálů v převážně dělnické straně. Menšině, která se nicméně velmi aktivně podílela na tvorbě programů. Oba se věnovali sociální politice, a to nejen teoreticky, ale také, ba možná především prakticky. Štern byl od roku 1918 vysokým úředníkem ministerstva sociální péče a jedním z hlavních tvůrců sociálně politického zákonodárství, jednatelem Sociálního ústavu a generálním tajemníkem a posléze i ředitelem Ústřední sociální pojišťovny v Praze. Pleskot prošel Odborovým sdružením československým a stal se úředníkem, posléze ředitelem Ústředního svazu nemocenských pojišťoven v Praze.

Štern i Pleskot významně promlouvali do sociálně politických koncepcí ČSDSD. V letech 1930–1933 stál v čele sociálně politické komise strany Štern, v letech 1933–1936 Pleskot (1933–1935 jako místopředseda, 1935–1936 jako předseda). Každý z nich představoval v určité fázi zázemí Lva Wintera, který byl nejen ministrem sociální péče v zakladatelském období ČSR (1918–1920, 1925), ale dlouhodobě také hlavním proponentem sociální politiky v nejužším stranickém vedení. Štern byl Winterovým blízkým spolupracovníkem v čase jeho ministerského angažmá ve dvacátých letech, Pleskot jej zastupoval a na-

5 CHRISTOPHER PIERSON, *Beyond the Welfare State? The New Political Economy of Welfare*, Cambridge 1998, s. 27–37.

6 V klasické podobě viz FRIEDRICH AUGUST VON HAYEK, *The Decline of Socialism and the Rise of the Welfare State, The Constitution of Liberty*, London 1990, s. 253–266.

konec nahradil v čele sociálně politické komise strany ve třicátých letech. Zároveň však mezi Šternem a Pleskotem byly některé podstatné rozdíly. Nejen rozdíl věkový – Štern se narodil v roce 1889, Pleskot v roce 1901 –, ale vzhledem k historickým zlomům oné doby šlo o rozdíl de facto generační, který se projevil především v rozdílech názorových. V programových debatách v ČSDSD patřili k protilehlým pólům, k soupeřícím proudům. Zjednodušeně řečeno, Štern patřil k proudu, který zaujímal k marxismu velmi rezervovaný postoj. Za Šternovy souputníky můžeme označit např. Josefa Macka nebo Emanuela Rádla. Pleskot byl naopak představitelem proudu, který naléhal na ožívování a další prohlubování marxistického charakteru sociální demokracie a její politiky. Vedle Pleskota k němu můžeme zařadit např. Jiřího Frantu nebo Jaroslava Čecháčka.⁷

V článku nejprve nastíním bezprostřední kontext, v němž Šternovy a Pleskotovy názory působily, konkrétně formulaci sociální politiky v oficiálních programových dokumentech ČSDSD. Poté odděleně rozeberu názory Šternovy a Pleskotovy. Vodítkem rozboru stejně jako závěrečného srovnání a shrnutí mi budou tři dílčí otázky, které rozvádějí výše zmíněnou otázku základní. Za prvé, v čem a zda vůbec je spatřována vazba sociální politiky ke kapitalismu a socialismu? Za druhé, je sociální politika chápána jako výsledek snahy a moci určitých aktérů, resp. snahy a moci sociální demokracie, nebo jako nutný produkt kapitalismu coby hospodářského a společenského systému? A za třetí, řeší sociální politika následky nebo příčiny (reaktivní kontra preventivní funkce)?

Sociální politika v programech ČSDSD

ČSDSD vstoupila do éry ČSR se základním programem, který odrážel situaci počátků legální politické činnosti sociálně demokratických stran v Rakousku v závěru 19. století – programem hainfeldským z roku 1889.⁸ Tento program se dotýkal smyslu sociální politiky ve dvou částech. Jednak v úvodním prohlášení zásad, jednak v rezoluci o „dělnickém ochranném zákonodárství a „sociální

- 7 Podrobněji o Šternovi a Pleskotovi, stejně jako dalších představitelích jmenovaných proudů a programových debat obecně viz MARTIN POLÁŠEK, *Josef Macek a programové debaty v Československé sociálně demokratické straně dělnické v letech 1924–1938*, dizertační práce FF UK, Praha 2011. Na některé další autory obou proudů, kteří se k tématu sociální politiky vyjadřovali, odkazují na příslušných místech článku v poznámkách pod čarou.
- 8 Přísně vzato byl posledním základním programem program vídeňský z roku 1901, ale v něm téma povahy a smyslu sociální politiky či ochranného zákonodárství obecně řešeno nebylo, v dané věci byly součástí programu jen konkrétní požadavky.

reformě“. V prohlášení zásad stálo, že dělnická třída se musí domáhat čestného a úplného dělnického ochranného zákonodárství, má-li ještě v rámci stávajícího hospodářského řádu v jisté míře zbrzdit pokles svých životních podmínek, své rostoucí zbedačení.⁹ V rezoluci o ochranném zákonodárství bylo téma rozvedeno trochu šířeji, ale smysl zůstal stejný. Bylo konstatováno, že dělnické pojištění – v té době zaváděné Taffeho vládou – se vůbec netýká jádra sociálního problému. Skromné almužny, které v nejlepším případě toto pojištění přinese, práce neschopnému proletariátu vůbec nezasluhují označení „sociální reforma“. Dělnictvo se tím proto podle rezoluce nedá mýlit a bude šířit jasný náhled, že skutečná sociální reforma musí mít za předmět naopak dělníka práce schopného a za konečný cíl odstranění jeho vykořisťování.¹⁰ Což s přihlédnutím k úvodnímu prohlášení zásad znamenalo, že skutečnou sociální reformou je toliko přechod výrobních prostředků ze soukromého do obecného (či společného) vlastnictví.

Limity sociální politiky v rámci kapitalistického systému pak explicitně formulovala další pasáž rezoluce: „Dokud vládne kapitalistický výrobní způsob, je možné pouze částečné omezení následků vykořisťování [a to] čestným a úplným dělnickým ochranným zákonodárstvím a jeho energickým prosazováním.“ Mezi konečným cílem a sociální politikou existovala vazba pouze v tom smyslu, že klesání životní úrovně dané vykořisťováním znemožňuje dělnictvu věnovat sílu a čas svému vlastnímu osvobození.¹¹ Sociální politika tedy nebyla konečným cílem, ani bezprostředním nástrojem dosažení tohoto cíle, příčin problémů se nedotýkala. Byla chápána jako paliativní opatření, mírnění negativních následků stávajícího systému a v nejlepším případě jeden ze vstupních předpokladů pro cestu za konečným cílem. V souladu s tím bylo obsahem sociální politiky především ochranné zákonodárství (např. osmihodinová pracovní doba, nedělní pracovní klid, omezení ženské a dětské práce či podíl dělníků na kontrole dodržování daných ustanovení), ale také úplná svoboda sdružování,¹² tedy nutný základ odborové a rovněž stranické organizovanosti.

9 KLAUS BERCHTOLD, *Österreichische Parteiprogramme 1868–1966*, München 1967, s. 139.

10 Tamtéž, s. 141.

11 Tamtéž, s. 141.

12 Tamtéž, s. 141–142.

Podíl strany na vzniku ČSR, její účast v koaličních vládách a na přípravě sociálně politického zákonodárství, jakož i vnitrostranický rozkol, z něhož vzešla nová konkurence v podobě KSČ, vyvolal potřebu nových programových formulací. Diskuze započala v roce 1924. Tehdy ale nebyl program ještě formulován v úplnosti, sjezd strany byl seznámen pouze s prvním návrhem úvodního prohlášení zásad. V něm nebyla sociální politika přímo zmíněna. Bylo v nich ovšem řečeno, že pracující třída „musí podporovati a urychlovati vše, co vytváří duševní a hmotné podmínky pro nové formy výrobní (státní, zemský a obecní kolektivism, družstevní podnikání, smíšené formy kolektivního hospodaření, kontrola výroby, činnost závodních výborů) a připravit se na tento úkol jak politicky, tak i odborově a družstevně“. A aby mohl být tento úkol splněn, bojuje ČSDSD mj. za zákonitou ochranu životní úrovně pracující třídy, dobudování sociální reformy a za dosažení maximálního vlivu ve všech oblastech veřejného života.¹³ Celý nový program se projednával poprvé na sjezdu v roce 1927. Prohlášení zásad doznalo jistých změn a v uvedených pasážích došlo k drobným změnám v důrazu (např. hmotné podmínky byly předsunuty před duševní) nebo precizování (první dvě zmíněné nové výrobní formy byly formulovány jako státní a samosprávný kolektivismus a družstevní podnikání prodejní i výrobní).¹⁴

Podstatnější než prohlášení zásad ale pro nás je ta část programového návrhu z roku 1927, která uvozovala pasáž o konkrétních sociálně politických požadavcích. Tam se totiž objevila následující formulace (navazující na požadavek sociálně ochranného zákonodárství): „Jsme přesvědčení, že všechna opatření, v tomto směru docílená, směřují stále určitěji k přeměně pracovních a sociálních řádů soukromokapitalistického podnikání a jsou podstatnou částí nového sociálního práva, které nezadržitelně vrůstá v dosavadní pracovní a výrobní řády kapitalistické společnosti a ve svých důsledcích provádí její přeměnu ve společnost sociální a socialistickou.“¹⁵ V návrhu, který se projednával o tři roky později, tedy na sjezdu v roce 1930 byla pasáž částečně upravena, ale spíše stylisticky než obsahově: „Socialisticky orientovanou sociální politiku chápeme jako jeden z nejučelnějších prostředků k dosažení našich

13 *Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19. – 22. dubna 1924*, s. IX–X.

14 *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15. – 18. dubna)*, s. 138.

15 *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15. – 18. dubna)*, s. 140.

cílů. Všechna opatření tohoto druhu jsou podstatnou částí nového sociálního práva a nových sociálních poměrů, které nezadržitelně vrůstají v dosavadní pracovní a výrobní řády kapitalistické společnosti. Sociálně politické zákroky povedou k postupnému zrušení námezdního poměru a ve svých důsledcích směřují k přeměně dnešních řádů ve společnost socialistickou.“¹⁶

V obou případech jsou v textu uvozujícím sociálně politickou část obsaženy tři základní myšlenky: Za prvé, kapitalismus může přerůst v socialismus postupně, inkorporováním prvků nového systému do systému stávajícího. Za druhé, výrazem této inkorporace je sociální politika, resp. sociální právo; sociální politika je uskutečněním ideje socialismu v nitru kapitalismu a v tomto smyslu částečným řešením příčin problémů, jakkoli ještě ne řešením definitivním. Za třetí, tento proces vrůstání nových prvků do kapitalismu je nezadržitelný, ačkoli není jednoznačně určena příčina tohoto jevu. Ve srovnání s prvním návrhem z roku 1927 precizuje druhý návrh z roku 1930 ještě klíčový efekt sociální politiky: postupné rušení námezdního poměru, což bylo zároveň v úvodním prohlášení zásad chápáno vedle odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků jako určující rys budoucího socialistického řádu.¹⁷ Přestože se na přípravě sociálně politického programu podílel jak Štern, tak Pleskot,¹⁸ tato pasáž nese bez pochyby pečeť Šternovu. Lze tak soudit jednak z toho, že Štern uvedenou pasáž v polemice s Pleskotem v roce 1930 hájil, zatímco Pleskot ji odmítal a navrhoval alternativu, jednak z toho, že – jak ukáží níže – odpovídá Šternovým názorům vyjádřeným jinde.

Šternův pohled

Evžen Štern spojoval svou představu sociální politiky úzkou vazbou se socialismem. Socialismem rozuměl „všechno, co zamezuje a odstraňuje třídní bezprávi, důchody bez práce, vykořisťování člověka člověkem. Socialismem je mi vše, co nás blíží k spravedlivějšímu stavu, zaručuje již nejen politickou, ale též hospodářskou rovnoprávnost. Proto není pro mne přísného rozhraničení mezi domyšlenou sociální politikou a socialismem, jako není pro mě zřetelného rozdílu mezi důslednou hospodářskou demokratisací a socializací. Jsou

16 Sociálně politický program, *Právo lidu* 16. 7. 1930, s. 3.

17 *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15. – 18. dubna)*, s. 138.

18 EVŽEN ŠTERN, Návrh sociálně politického programu strany, *Právo lidu* 19. 8. 1930, s. 3.

to jen různé názvy pro stejné snahy a úkoly.¹⁹ Zdrojů tohoto postoje bychom mohli najít více, jeden je ale bezprostřední a Šternem explicitně zmíněný: sociálně demokratický ekonom a sociální teoretik Eduard Heimann. Štern sice neříká přesně, o které Heimannovo dílo se opírá,²⁰ ale v daném citátu, stejně jako v návrhu sociálně politického programu jsou reprodukovány základní teze Heimannovy *Soziale Theorie des Kapitalismus*.²¹ Sociální politika tedy byla pro Šterna stejně jako pro Heimanna určitým aspektem socialismu a v tomto smyslu součástí konečného cíle. O tom svědčí také to, že jádro sociální politiky, totiž normování poměru zaměstnanců a zaměstnavatelů podle Šternova názoru nezmizí ani v socialisované společnosti.²²

Protože socialismus chápal tak široce, odmítal ztotožňovat socializaci pouze se zestátněním výrobních prostředků. Různé druhy družstevnictví a spolupodílnictví chápal z hlediska socialismu jako rovnocenné státnímu vlastnictví a ani státní složka socialismu pro něj neznamenala čistě státní a komunální podnikání, ale také – což je třeba zvláště zdůraznit – podnikání soukromé, podrobené ovšem společenské kontrole a spolurozhodování.²³ Proto také Štern oceňoval i sociálně politická opatření iniciovaná podnikateli z jejich vlastního zájmu. Viděl v nich postup socialistické myšlenky.²⁴ Socializace formou zestátnění byla Šternovi pouze jednou z mnoha cest k socialismu, vhodná jen v určitých oblastech či hospodářských odvětvích. Sám ale připisoval velkou roli právě sociální politice, a to nejen ve funkci reaktivní, ale také preventivní, zasahující do více oblastí a problémům předcházející. Zahrnoval do

- 19 E. ŠTERN, *Sociální politika a socialismus*, Praha 1932, s. 11. Potenciální zaměnitelnost mezi sociální politikou a socialismem zastával ve stejném smyslu jako Štern také ekonom, politik a Šternův ideový soupeřník ve vnitrostranických debatách Josef Macek. Ten sociální politiku chápal nikoli jako obor činnosti vymezený předmětem (typu hospodářské politiky, zemědělské politiky apod.), ale jako směr či hledisko, které proniká veškerou politikou. Hledisko, podle nějž jsou členské (funkční) zájmy lidí ve společnosti uspokojovány způsobem trvale prospěšným celku, přičemž záleží na vymezení socialismu – buď je sociální politika se socialismem totožná, nebo je cestou k němu. JOSEF MACEK, *Základy sociální politiky*, díl I: *Úkoly a zásady*, Praha 1925, s. 22 a 24.
- 20 TÝŽ, *Sociální politika a socialismus*, Praha 1932, s. 11.
- 21 EDUARD HEIMANN, *Soziale Theorie des Kapitalismus: Theorie der Sozialpolitik*, Tübingen 1929. Mimořádně, Esping-Andersen zasazuje Heimanna do rodokmene PRA, viz G. ESPING-ANDERSEN, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge 1990, s. 16.
- 22 E. ŠTERN, *Sociální politika a socialismus*, Praha 1932, s. 8.
- 23 TÝŽ, *Socialism a imperialism: hospodářské příčiny světové války*, Praha 1918, s. 88n.
- 24 TÝŽ, Sociální podnikatel, in: *Na cestě k hospodářské demokracii*, Evžen Štern, Jaroslav Koudelka, František Modráček, Praha 1926, s. 7–16.

ní nejen úpravy pracovního poměru, ale i veškerou činnost odborů a družstev vedoucí ke zlepšení blahobytu jejich členů, stejně jako snahy (rozuměj: státní snahy) o zlepšení postavení všech „vrstev sociálně slabých“, bytovou politiku, péči o mládež, starobní péči atd.²⁵

Je proto jen logické, že jako klíčový úkol pro sociální politiku zformuloval v roce 1929 „zvýšení životní úrovně pracujících vrstev. Dovolte mi říci, že já, socialista, jsem stejně proti bohaté buržoasii jako proti proletariátu. Jsem pro to, aby se společnost skládala jen ze středního stavu, aby široká úroveň všeobecného životního standardu odpovídala schopnostem a výkonu průměrného člověka a aby příliš odstředivé výjimky dolů i nahoru zmizely.“²⁶ A jak již bylo naznačeno, subsumoval pod sociální politiku rovněž závodní výbory v soukromých podnicích, přičemž zákony, které je zaváděly, dával do přímé souvislosti se socializací: „Byly formulovány podle vzoru rakouského a německého zákona, kde stejně jako u nás po válce socialisté vstoupili do vlády a stáli před problémem socializace. Poznali, že z cest, které k ní vedou, jednou z neúspěšnějších je postupná hospodářská demokratisace a výchova dělnictva k tomu, co náš Modráček nazývá ‚samosprávou práce‘.“²⁷

Určit, zda je podle Šterna sociální politika výsledkem snahy a moci určitých aktérů, nebo nutným produktem kapitalismu jako systému není úplně snadné. Šternovo vyjádření v polemice s Pleskotem svědčí pro první variantu: „Vyrůstá opravdu sociální politika sama z dnešních výrobních řádů, když musí být stále krok za krůčkem tvrdými třídními boji a morálním zdůvodňováním probojována a hájena? Je rubem kapitalistického řádu, když musila být v praxi

25 E.ŠTERN, *Sociální politika a socialismus*, Praha 1932, s. 3. Stejně zní také pasáž věnovaná sociální politice v programovém dokumentu *Co chtějí socialisté*, u níž pokládám Šternovo autorství za pravděpodobné: „Sociální politika budí prováděna tak, aby byla ve službách přebudování společnosti, místo aby se omezovala na pomoc sociálně slabým, jež zůstává její důležitou složkou. Celková její směrnice jest: opatření preventivní, která zabraňují sociálním škodám, místo pouhého dodatečného napravování. [...] Úkolem sociální politiky jako celé politiky hospodářské je především, aby se všem lidem dostalo práce a chleba, aby byl konec nezaměstnanosti, aby její příčiny byly vyvráceny z kořenů.“ *Co chtějí socialisté*, Praha 1934, s. 39. V tomto pojetí sociální politiky je patrná podobnost s přístupem Mackovým. Také Macek sociální politice připisuje roli preventivní, řešící příčiny sociálního zla a nikoli pouze následky (např. problému nezaměstnanosti je třeba předcházet aktivními hospodářskými záahami), viz např. Mackovo vystoupení na Mezinárodním sjezdu sociální politiky, *Mezinárodní sjezd sociální politiky v Praze 2. – 4. října 1924 (těsnopisecká zpráva podaná mezinárodní sjezdovou kanceláří)*, Praha 1925, s. 211–214.

26 E. ŠTERN, *Deset let naší sociální politiky*, Praha 1929, s. 20.

27 Tamtéž, s. 12

a v teorii proti principům manchesterského liberalismu do kapitalistického řádu uměle naočkována a vsazena? [...] Varuji nejen ze zásadních, ale i z psychologických důvodů před tím, abychom podceňovali význam sociální politiky a viděli v ní pouze rub kapitalistického řádu. Jinak nenajdeme dosti bojovné síly a optimismu pro každodenní naše snahy.“²⁸ Štern se tedy obával, že pokud nebude sociální politika chápána jako prvek socialismu a součást cesty k jeho završení, nepodaří se zejména dělnictvo dostatečně mobilizovat ani k podpoře této politiky, resp. podpoře ČSDSD, a nepodaří se tuto politiku realizovat. A že mobilizační funkci sociální politika v praxi měla, Štern rovněž říká.²⁹

Když ale Štern hovořil o roli sociální politiky v čase hospodářské krize, viděl ji také jako součást procesů vyvolaných samým vývojem kapitalismu. Krizi totiž interpretoval jako strukturální odbytovou krizi (danou především racionalizací, resp. druhou průmyslovou revolucí), jíž je možno odpomoci rozdělením pracovní síly na větší počet jednotek, tj. zkrácením pracovní doby a současně zvýšením mezd, nebo alespoň zastavením jejich poklesu, nepočítaje další sociálně politická opatření.³⁰ A co je podstatnější, podle Šterna se ukazovalo, že sociální politika je klíčem k otázkám hospodářským: „Sociálním politikům bylo stále jednostranně připomínáno, že jejich hlediska – hlediska beroucí především zřetel na pracujícího člověka a hospodárné zacházení s ním – jsou vedlejší a musí se podrobiti hospodářským možnostem výroby. Dnes je nejvyšší čas zdůraznit, že hospodářské základy výroby se bortí, poněvadž „hospodáři“ nechťi, aby stroje dovolily méně pracovat a lépe žít lidem, a neuskutečňují důsledky změněné technické organizace a zmnožené výrobnosti, totiž nutné a přirozené sociální reformy.“³¹ Krize podle Šterna ukazovala, že „praktické potřeby nové výrobní organizace setkávají se nutně s ideovými cíli socialismu.“³² To znovu potvrzuje, že sociální politiku chápe Štern široce a s důrazem na řešení kořene problému, nikoli jen jejich následků. Současně to ale vede k otázce, zda je tedy pro něj so-

28 TÝŽ, Socialism a sociální politika, *Právo lidu* 17. 8. 1930, s. 4.

29 TÝŽ, *Sociální vymoženosti a břemena u nás a v cizině*, Praha 1927, s. 22.

30 TÝŽ, *Krise a nezaměstnanost*, Praha 1932; TÝŽ, *Technický pokrok, pracovní doba a mzdy: sociální řešení hospodářské krise*, Praha 1934.

31 TÝŽ, *Technický pokrok, pracovní doba a mzdy: sociální řešení hospodářské krise*, Praha 1934, s. 100. Macek Šternovy návrhy v tomto směru podporoval, ale domníval se, že musí být zdůvodňovány odlišně, než jak to činí Štern, viz JOSEF MACEK, *Cesta z krise*, Praha 1935, s. 112–118. Jde o jednu z mála Mackových polemik se Šternem, jakkoli pouze polemiku implicitní.

32 E. ŠTERN, *Technický pokrok, pracovní doba a mzdy: sociální řešení hospodářské krise*, Praha 1934, s. 97. Přesně totéž stojí v pasáži o sociální politice v programovém dokumentu *Co chtějí socialisté*, kterou připisují Šternovi. *Co chtějí socialisté*, Praha 1934, s. 40.

ciální politika funkcí vůle a moci nějakého aktéra, resp. do jaké míry je otázkou politické vůle a do jaké míry je vyvolána logikou industrialismu.

Pleskotův pohled

Jiří Pleskot definoval sociální politiku úžeji než Štern, neboť ji chápal jako „souhrn opatření a činností, kterými veřejnoprávní svazky omezují svobodnou soutěž k ochraně dělnictva a všech pracujících vrstev“,³³ a příčinnou vazbou ji spojil s kapitalismem, nikoli se socialismem. K pojetí sociální politiky obsažené v programových návrzích z let 1927 a 1930, potažmo ve Šternových formulacích, navrhl formulaci alternativní: „Sociální politika jest nutným doplňkem, jest rubem kapitalistického řádu. Vyrůstajíc z výrobních poměrů, vyznačuje se svým protikladným působením: přináší prvky nového řádu do nynějšího a tím jej posiluje a činí odolnějším. Majíce to na paměti, podporujeme rozvoj těchto nových prvků, a pokud nebude dosaženo socialistického výrobního řádu, který odstraní námezdní poměr, domáháme se ochrany veškerého za mzdu a plat zaměstnaného pracujícího lidu v době zaměstnání i mimo ně, ve všech případech nezpůsobilosti k výdělečné práci a v nezaměstnanosti.“³⁴

Už v tomto návrhu jsou jasně vidět základní rysy Pleskotova přístupu. V prvé řadě, sociální politika určitým způsobem vyrůstá z kapitalistického řádu. Nejde jen o to, že sociální politika slouží jako politický nástroj, tedy že tlumí hrozbu revolučního propuknutí nespokojenosti vykořisťovaných. Souvislost s kapitalistickým výrobním procesem je podle Pleskota ještě užší. Sociální politika nechrání jenom jednotlivce jako takové, nýbrž úhrn pracovní síly. Je vlastně formou amortizace a reprodukce výrobních prostředků a v této funkci je i zájmem samotných majitelů výrobních prostředků. Sociální politika je tedy sice výsledkem sociálního konfliktu – musí být probojována, sociálně politická opatření jsou výsledkem třídních bojů, ale zároveň je životní nutností kapitalismu jako systému.³⁵

Jakkoli sociální politika nepochybně vnáší do kapitalistického systému prvky nové, zároveň tím podle Pleskota tento systém posiluje: „Ukládajíc kapitalistickému řádu jisté hranice, otupujíc jeho výstřelky, činí jej zároveň odolnějším

33 JIŘÍ PLESKOT, Sociální politika v programu strany, *Dělnická osvěta* 7/1930, s. 253.

34 TÝŽ, Návrh sociálně politického programu, *Právo lidu* 9. 8. 1930, s. 3.

35 TÝŽ, O významu sociální politiky, *Právo lidu* 20. 8. 1930, s. 3; TÝŽ, Sociální politika a marxismus, *Dělnická osvěta* 2/1933 s. 51.

36 TÝŽ, Sociální politika v programu strany, *Dělnická osvěta* 7/1930, s. 255.

proti útokům naň činěným a posiluje jej. Tuto dialektiku sociální politiky si neuvědomují plně ti, kteří tvrdí, že sociální politika je socialisační metoda.³⁶ Jinak řečeno, sociální politika může přispívat ke stabilizaci kapitalismu, a tím socialistický cíl oddalovat, nikoli jej přibližovat. Potvrzení těchto tezí spatřoval Pleskot v době vrcholící hospodářské krize ve 30. letech. Sociální politika jakožto zásah státu do „dispoziční moci zaměstnavatelů nad pracovní silou“ podle něj definitivně přestala být typickou pro socialistické strany a sahají k ní i ty státy, které byly vždy považovány za nedotknutelnou doménu kapitalismu, přičemž objem a množství těchto zásahů se rozšiřuje. Není tomu však podle Pleskotova názoru proto, že by tolik lidí přijalo myšlenku socialismu a v sociální politice vidělo nástroj socializace, ale právě naopak. „Všechna tato opatření [...] jsou v zájmu, ba jsou nutností fungování základů dnešního hospodářského řádu. V zájmu zachování jeho jsou i dalekosáhlejší odchylky od liberalistických zásad, které kapitalismus ideově stále ještě pokládá za východisko.“³⁷

Dodejme však, že toto přesvědčení Pleskota nevedlo nikdy k tomu, aby sociální politiku odvrhoval jen jako nástroj kapitalismu, jako brzdu příchodu socialismu („čím hůře tím lépe“). Byl přesvědčen, že i přes svůj dvojaký charakter vytváří sociální politika ve formě ochranného zákonodárství zaměstnanců, zejména dělnictva, nejsilnější oporu socialistickému hnutí.³⁸ V čase hospodářské krize pak naléhal přednostně na řešení nezaměstnanosti z toho důvodu, že nezaměstnanost „zmenšuje počet průmyslového proletariátu, který při kolektivně vykonávané práci se socialisticky uvědomuje“.³⁹

Sociální politika se podle Pleskota nedotýká podstaty kapitalismu. Neodstraňuje totiž soukromé držení výrobních prostředků, nemění ani sociální význam soukromého vlastnictví, nemůže proto podle něj zabránit opakování hospodářských krizí a jejich důsledkům.⁴⁰ Nelze ji tedy se socialismem zaměnit, není prvkem konečného cíle. „Ani ty obory sociální politiky, které se již dotýkají podstaty kapitalismu a omezují výkon panství, vyplývajícího z vlastnictví výrobních prostředků (např. závodní rady), ani provádění tzv.

37 TÝŽ, Sociální politika v době krize, *Dělnická osvěta* 7/1933, s. 234. Ve vztahu k sociálním opatřením prováděným podnikateli, v domácím prostředí zejména v souvislosti s postupem Batových závodů, rozvinul Pleskotovy myšlenky o sociálních opatřeních jako nové formě kapitalismu představitel mládežnického hnutí ČSDSD Alois Smutek, opět v polemice se Šternem. ALOIS SMUTEK, Tvář novokapitalismu, *Dělnická osvěta* 8/1933, s. 257–263 a TÝŽ, Socialismus a novokapitalismus, *Dělnická osvěta* 10/1933, s. 321–326.

38 J. PLESKOT, Sociální politika v programu strany, *Dělnická osvěta* 7/1930, s. 257.

39 TÝŽ, Sociální politika v době krize, *Dělnická osvěta* 7/1933, s. 234.

40 TÝŽ, Sociální politika v programu strany, *Dělnická osvěta* 7/1930, s. 254, 257.

hospodářské demokracie [...] neznamenaají než přípravu cesty k socialismu.“⁴¹ V roce 1930 proto také Pleskot prosazoval do úvodního prohlášení zásad, do pasáže o boji za sociálně politické zákonodárství, explicitní ujištění, že se toto zákonodárství nedotýká podstaty kapitalismu.⁴²

Sociální politika může podle Pleskota poskytovat pracující třídě v kapitalistickém systému ochranu, může ji činit odolnější pro další postup, ale kapitalismus není s to přerůst do té doby, dokud volná dispozice výrobních prostředků bude umožňovat každý radikálnější zásah do kapitalistických vztahů podrývat nebo bojkotovat: „zastavením výroby, hrozbou vystěhování kapitálu, odmítnutím a vypověděním státních úvěrů, ohrožením měny a podobnými způsoby [...]“⁴³ Je produktem a odrazem hospodářských, technických a společenských poměrů – hospodářskou politiku jakožto oblast primární ale není s to sama změnit.⁴⁴ Jinak řečeno, sociální politika má reaktivní charakter, léčí důsledky kapitalistických problémů, ale nikoli příčiny. Protože není ani socialismem ani cestou k němu, nanejvýš přípravou cesty. Pro Pleskota přitom bylo alfou i omegou socialismu státní vlastnictví výrobních prostředků. Institucionální formy, které byly často spojovány se socialismem jako např. plánované hospodářství a kartelizace zůstávaly pro Pleskota kapitalistickými do té doby, dokud třeba podniky v rámci kartelů zůstávaly soukromými.⁴⁵

Šternovo široké chápání socialismu a sociální politiky viděl přitom Pleskot nejen jako problém teoretický, ale také praktický, a stejně jako Štern zvažoval otázku vhodné mobilizace. Šternovo široké chápání socialismu a sociální politiky znamená podle Pleskota pro ČSDSD hrozbu, neboť bude těžké rozlišit program sociální demokracie třeba od Englišovy sociální politiky, či křesťansko sociálních představ.⁴⁶

41 Tamtéž, s. 255.

42 Tamtéž, s. 257.

43 Tamtéž, s. 255.

44 TÝŽ, Sociální politika a marxismus, *Dělnická osvěta* 2/1933, s. 52.

45 TÝŽ, Sociální politika v době krise, *Dělnická osvěta* 7/1933, s. 234.

46 TÝŽ, O významu sociální politiky, *Právo lidu* 20. 8. 1930, s. 3. V případě Englišovy sociální politiky Pleskot naráží jednak na Englišovu práci *Sociální politika*, první domácí teoretický spis věnovaný tomuto tématu, a jednak na skutečnost, že Engliš o sociální politice nepřímo rozhodoval především z pozice ministra financí, kterou ve 20. letech opakovaně zastával, a to i v koaličních vládách s účastí ČSDSD. Co se teoretického rozměru týče, vykazuje Šternovo a Englišovo pojetí sociální politiky skutečně jistou blízkost. Engliš sice neviděl v sociální politice socializační tendenci, byl však přesvědčen, že sociální politika není socialismem a činil ji závislou na „daném stavu výrobnosti“. Jeho pojetí sociální politiky bylo ale stejně široké jako Šternovo a funkce sociální politiky mu byla především funkcí nivelační (vyrovnávání třídních rozdílů zvyšováním životní úrovně „tříd slabších“), viz KAREL ENGLIŠ, *Sociální politika*, Praha 1916, s. 15–17 a 39–40.

Závěr

Štern chápal sociální politiku velmi široce. Byla mu zaměnitelná se socialismem, nebo představovala alespoň určitý aspekt socialismu, vklínění socialistických prvků do kapitalistického uspořádání. V každém případě byla sociální politika cestou, kterou je možno kapitalismus postupně překonat. Představovala tedy buď nástroj strukturální změny, nebo změnu samu. Spolu se socialismem byla sociální politika vymezována spíše funkcí – omezování třídního bezpráví, důchodů bez práce, vykořisťování, dosahování nejen politické, ale též hospodářské rovnoprávnosti – nikoli prostorem či předmětem. Sociální politika byla výsledkem moci a vlivu určitých aktérů, byla vybojovávána mocí socialistických stran i silou přesvědčování, byla ale obecně spojena s logikou industrialismu.

Podle Pleskota sociální politika sice mohla posilovat postavení socialistů či obecněji pracujících tříd v kapitalismu, ale nedotýkala se podstaty kapitalismu. Sociální politika nebyla sama schopna kapitalismus překonat, neměla ze své podstaty nutně socialistický charakter. Neznamenalala strukturální změnu. Navíc měla dvojitý efekt: posilovala totiž nejen socialisty, ale také kapitalistický systém, činila jej odolnějším. Její vznik a rozsah byl dán mocí a silou dělnického hnutí, ale jako takový byl primárně důsledkem zákonitostí kapitalistického vývoje. Sociální politiku chápal Pleskot úžeji, vymezoval ji spíše prostorem či předmětem a připisoval jí funkci reaktivní, funkci řešení následků stávajícího systému, nikoli však řešení příčin.

V základním programu ČSDSD z roku 1930, v jediném základním programu, který si strana v meziválečném období dala, se nakonec neprosadil v úplnosti ani přístup Šternův, ani přístup Pleskotův. Hlavní ideolog strany, šéfredaktor *Práva lidu* a hlavní editor základního programu Josef Stivín si podle vlastních slov odnášel z jednání sociálně politické komise čtvero různých definic a bylo na něm, aby rozhodnul. Jedna z těchto definic byla podle Stivína nakonec vtělena v prohlášení zásad.⁴⁷ Jak přesně zněly ony čtyři definice, nevíme, ale podíváme-li do prohlášení zásad, je zjevné, že Stivín rozhodl pro minimální variantu. Formulování jakéhokoli přímého vztahu mezi kapitalismem a socialismem se vyhnul. V prohlášení zásad se pouze konstatovalo, že sociálně politické zákonodárství zvyšuje životní úroveň pracující třídy a slouží k tomu, aby „pracující třída byla učiněna odolnější a schopnější k dalším zápasům“.⁴⁸

47 *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27. – 29. září 1930*, s. 103.

48 *Tamtéž*, s. 184.

Z úvodu sociálně politické části programu byla jakákoli zmínka o smyslu sociální politiky úplně odstraněna. Ve srovnání s předchozím základním programem, programem hainfeldským, tedy nebyla sociální politice připsána žádná nová role a strana se patrně rozhodla zdroj potenciálního vnitrostranického štěpení eliminovat zachováním statusu quo.

V meziválečné ČSDSD opravdu existovali vlivní představitelé toho směru uvažování, který odpovídal předpokladům PRA. Sociální politika jim byla cestou strukturální změny a podporována byla právě jako taková. Na druhou stranu, existovali zde i neméně výrazní, ačkoli o něco méně vlivní reprezentanti proudu, který sice neodmítal sociální politiku jako takovou, ale nespojoval s ní očekávání, která u sociální demokracie jako hybatele sociálního státu předpokládá PRA. (Ani to by však, znovu opakují, z hlediska PRA nemuselo vývoji směrem k sociálnímu státu bránit.) Ideový potenciál k přetvoření sociální politiky v sociální stát tedy v meziválečné ČSDSD existoval. Prostor k využití tohoto potenciálu byl ovšem omezený. V roce 1948 ČSDSD jako samostatná strana na českém území zanikla a její roli na čtyři desetiletí, ve kterých se podle PRA stala sociální demokracie hlavním hybatelem sociální politiky v západní Evropě, převzala KSČ. Za podmínek, které s PRA slučitelné nejsou. Pro sociálně demokratickou stranu se v tomto směru prostor otevřel znovu až po roce 1989.

Summary

Social Democratic Ideas on Social Politics in Interwar Czechoslovakia: The Polemics between Evžen Štern and Jiří Pleskot

Martin Polášek

The article deals with the idea of social policy in the interwar Czechoslovak Social Democratic Party on the example of two significant personalities (Evžen Štern, Jiří Pleskot). The author relies on the less well-known assumption of power-resources approach that for social democrats the welfare state as an extension of a social policy represents a first step towards the socialism. The basic question of the study is whether social democrats really did understand a social policy as an instrument or a part of transition from the capitalism to the socialism in this period. For Štern a social policy was interchangeable with socialism or at least it represented an important aspect of socialism, a socialist element wedged into the capitalist system. In any case Štern argued that a social policy is an instrument of evolutionary transition from capitalism to

socialism. For Pleskot a social policy was the product of struggle between powers of the social democracy and powers of the capital, but in this sense it was a product of capitalism and did not affect its essence. Pleskot argued that a social policy is necessary but the social policy itself is not able to overcome capitalism, not even help to stabilize it. The author concludes that the idea of a social policy as an instrument of structural changes was present in the Czechoslovak Social Democratic Party in the interwar period but the idea was not shared by all intraparty streams and was not expressed in the official programmatic documents.